

Anders Julin: En ny visdiktare i den sena stormaktstidens Sverige

Lars Lindh, Gränna

Inledning

I min forskning har jag funnit ett nytt diktarnamn som inte har behandlats tidigare inom litteraturvetenskapen, eller åtminstone mycket sparsamt. Anders Julin är en i stort sett okänd diktare. Biografiska data om honom har hittills inte varit tillgängliga, och någon publicering av hans vislyrik har aldrig gjorts. Denna uppsats presenterar mina biografiska fynd, men framför allt kommer jag att analysera hans vislyrik, i synnerhet kärleks- och naturdiktningen utifrån några litterära och historiska sammanhang.

Syftet är att mot bakgrund av den världsliga visans genrer studera den profana vislyriken under stormaktstiden i Sverige, med fokus på retoriska infallsvinklar och samhällliga sammanhang och kontexter. Framställningen är en kvalitativ analys, där den tredje delen i retorikens parteslära, *elocutio*, den språkliga utformningen, och specifikt dess fjärde dygd kommer att analyseras, nämligen *ornatus*, konstfullhet, med troper och figurer som främsta analysverktyg.¹ Dikternas sociala funktioner, den klassiska retorikens kommunikativa aspekter, och retorikens grundregel *persuasio*, konsten att övertyga, präglar stormaktstidens diktning. Den klassiska retorikens viktigaste trop är *metafor*, baserad på likhet. Metaforens, bild-

Recommended citation: Lindh, Lars, 'Anders Julin: En ny visdiktare i den sena stormaktstidens Sverige', *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 17 (2020), 125–149. <https://doi.org/10.7557/4.5644>

Copyright: © 2020 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

¹ Heinrich Lausberg, *Handbuch der Literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* (München: Hueber, 1960), § 460.

språkets, grundläggande betydelse påpekades redan av Aristoteles i *Om diktkonsten* i vilken han betonar vikten av att använda ”modifierade ordformer”, ord som avviker från det gängse språkbruket: ”allra betydelsefullast är [...] konsten att skapa metaforer. Den kan inte lånas från andra, och endast den är diktartbegåvningsens egentliga kännemärke. Ty att finna den adekvata metaforen – det är att intuitivt se likheter i det som är olika”. Jørgen Fafner menar att metaforen ”[g]jennem en sammentænkning af to betydningsplaner, hvorimellem der postulerer en form for lighed, skaber en helt ny erfaring”.² En god diktare skulle uttrycka det som beställaren/avvärdaren önskade, och redan existerande förebilder skulle återanvändas så troget som möjligt, den klassiska retorikens *imitatio*. De stora antika författarna var förebilder.

Undersökningen ingår i ett större pågående utforskande av världslig visdiktning i Sverige under stormaktstiden. Forskningsprojektet inleddes med min magisteruppsats om visdiktaren Israel Holmström (1661–1708), publicerad i *Sammlaren*.³ Jag har även skrivit en uppsats om Johan Runius (1679–1713) och en av hans bröllopsdikter som jag funnit i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsarkiv.⁴ Jag arbetar nu med en genomgång av samtliga profana visor på svenska attribuerade till namngivna diktare under svensk stormaktstid. Detta arbete kommer att publiceras i bokform under våren 2021. Den korpus som hänvisas till i denna uppsats, *Visor och lätt lyrik från stormaktstidens Sverige (VOLL)* är en del av mitt forskningsprojekt och publicerad på internet. Den eftersträvar att rymma samtliga världsliga visor från stormaktstiden på svenska, attribuerade till kända diktarnamn. Samlingen omfattar ett sjuttioal diktare och drygt 700 visor.⁵

Mina analyser grundar sig i allt väsentligt på *close-reading*. Fokus ligger på texten och på *kontexten*. Inte på tanken att ”there is nothing outside the text” utan istället betoningen av att ”there is nothing *but* context”. Samtliga kontexter, interna såväl som externa, och dess växelverkan med dikttexten är en viktig del av analysen. Det gäller självklart även en biografisk analys, textens oundgängliga, *första* kontext.⁶ Närläsning utan en konkordans är enligt min mening en otillräcklig

² Jørgen Fafner, *Tanke og tale – den retoriske tradition i Vesteuropa* (Köpenhamn: Reitzels forlag, 1982), s. 266.

³ Lars Lindh, ”Israel Holmström – de profana visorna och den lätta lyriken”, *Sammlaren: Tidskrift för forskning om svensk och annan nordisk litteratur*, 134 (2013), 5–73.

⁴ Lars Lindh, ”Tillfällesskrifter och en i Uppsala universitetsbibliotek nyfunnen för hand skriven och tecknad bröllopskrift år 1703 av Johan Runius”, *EDDA: Nordisk tidskrift för litteraturforskning*, 96,4 (2009), 374–395.

⁵ Lars Lindh, *Vislyriker i stormaktstidens Sverige*, konkordans.se/visdiktare_i_stormaktstidens_sve.htm

⁶ Jaques Derridas uttalande ”il n’y a pas de hors-texte” i *De la grammatologie* (Paris: Minuit, 1967), blev felaktigt översatt till engelska som ”there is nothing outside the text” i *Of gram-*

vetenskap. Jag har skapat *konkordanser*, alfabetiska listor över ord som uppträder i ett författarskap, för de viktigaste diktarna under den svenska stormaktstiden. Konkordanserna visar samtliga ord i diktarens korpus, den totala textmassan, sorterade alfabetiskt, samt antalet gånger varje ord har använts. För ett visst ord visas dess kontext: ord före och efter "huvudordet". Efter en "vanlig" närläsning kan utvärderingen få en kraftig bias. Ett visst ord kan förekomma frekvent i en (1) dikt eller i ett visst avsnitt, en hopning, men för övrigt inte ha hög frekvens och därmed få en större påverkan i den intuitiva analysen, medan statistiken kan ge ett korrigerande resultat eftersom alla förekomster av orden räknas.⁷ Ett hjälpmedel som en konkordans gör naturligtvis i sig ingen analys utan presenterar enbart den utvalda korpus, textmassan, på ett sätt som underlättar analysarbetet.

En okänd visdiktare i stormaktstidens Sverige – några biografiska notiser

En person med namnet *Andreas Julin* skrevs in vid Uppsala universitet 1692. I matrikeln över Södermanlands nations studenter i Uppsala antecknas han som *Andreas Claudii Julinus*. Det anges att han var född i Stockholm 1675. Hans fader var kanslisten Nicolaus (Claus) Julinus. Fadern dog redan 1678. Bouppteckningen efter honom visar upp ett välbärgat hem. Det antecknas att fadern lämnat efter sig åtskilliga böcker, som skulle tillfalla familjens två barn.⁸ I vuxen ålder köpte Anders Julin två av Johannes Loccenius böcker tryckta 1665 respektive 1670. I dessa finns *Andreas Claudii Julinus* ägarnamnteckning, med inköpsdatum 1702 och 1703 samt en anteckning om att dessa böcker köpts i Stockholm.⁹

I en av sina visor skriver Julin en stikisk dikt "Stor titel, liten lön". Han har senare under dikten skrivit "Säbyholm härregård i Upland d. 18. jan. 1700. då jag var secreterare hos Hr Landzhöfdingen Posse". Nils Posse var landshövding, men inte förrän 1711, och kommentaren har skrivits in vid ett senare tillfälle.¹⁰ En an-

matology (Baltimore: John Hopkins, 1976). Derrida har i *A taste for the Secret* (Malden, MA: Polity, 2001); orig. *Il Gusto del Segretto* (Roma-Bari: Laterza, 1997), korrigerat felöversättningen till att det skall lyda: "there is nothing but context", och i annat sammanhang att "there is nothing outside of context".

⁷ Mina konkordanser är publicerade digitalt. Lars Lindh, "Verser i sanden skrefne medh een kiäpp". *Vislyrik och lätt lyrik från stormaktstidens Sverige* (VOLL): konkordans.se/visdiktare_i_stormaktstidens_sve.htm

⁸ Aksel Andersson, A.B. Carlsson och J. Sandström (utg.), *Uppsala universitets matrikel. Bd I, 1595–1700* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1900–1911), s. 293. Bouppteckning 26 juli 1678 i *Stockholms stadsarkiv, Rådhusrätten, 1:a avdelningen*, Bouppteckning 450-1010, 1678, F1A:25

⁹ De sammanbundna böckerna var till försäljning antikvariskt 2019. www.antikvariat.net/sv/cen27662-lexicon-juris-sveo-gothici-collectore-johanne-loccenio-accedit-index-explicatio-nis (nedläst 2020-06-01)

nan visa är ställd till Julins *patron*: ”Kärleksklagan ställd till en älskansvärd dame och högwälborne Baronen, herr Johan Niels Posse tjänstodmjukeligen offererad af Andreas Julin, dän 3. septembris anno 1697”. Ytterligare en dikt ett år senare är tillägnad ”baron John Posse”.¹¹ Julin var anställd som sekreterare hos Posse, men även en viss *patron–klient*-relation kan finnas. Många av tidens diktare hade en personlig koppling som *klient* till en rik och mäktig *patron*, exempelvis Samuel Columbus hos Mårten Blixencron, som tillhörde den nya tjänstemannaadeln och Johan Runius hos greve Nils Stromberg, också han tillhörande nyadeln. All nu känd information om Anders Julin slutar år 1700/1701, då han var i 25-årsåldern, förutom att vi har ägarnamnteckningarna år 1702 och 1703. Av allt att döma befann han sig vid denna tid i Stockholm.

Two vissamlingar av Anders Julin

Anders Julin är, förutom att han står som diktare till visor i Uppsala Universitetsbibliotek (UUB), Nordinska samlingen, *N 1125a*, och i Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn (KKB), *Thott 8° 601*, en i övrigt okänd vislyriker. Visboken eller snarare häftet *N 1125a* innehåller visor, stikiska dikter (dikter som inte är indelade i strofer) och tillfällesskrifter. Bokomslaget till *N 1125a* är ett typiskt omslag från sent 1600-tal. Utformningen är enkel, och består av ett antal ihopsatta skinnlappar. Det är således inte en sen avskrift utan en autograf, en originalhandskrift, av Julin.¹² Pärmens till *Thott 8° 601* är ett påkostat läderband av brunt kalvskinn med stänk, som ger ett spräckligt mönster. På omslaget är ägarinitialerna C.D. inpräglade i blindtryck.¹³ Detta är de två handskrifter av Julin som vi känner till och finns bevarade.

Det enda omnämnandet av Anders Julin som visdiktare är av Bernt Olsson,¹⁴ som talar om honom, utan annan presentation, som en av de viktigaste kärleksdiktarna under perioden från 1680 till omkring 1700, tillsammans med

¹⁰ UUB, *Nordin 1125a*, s. 223–226. Julin lämnar ett utrymme mellan sista versraden i en dikt och tecknar en vågformig linje före den följande visan. I detta utrymme har kommentaren, med mindre bokstäver, infogats.

¹¹ Nils Posse (1660–1723), friherre till Säby, Uppland. Han var kommandant på Bohus och Nya Älvsborgs fästning 1696–1701. Han blev 1701 överste och kommandant på Bauske i Kurland. Han var kommandant i Göteborg 1705–1709 och landshövding på Gotland 1711–1716, samt landshövding i Göteborg och Bohus län 1719–1723.

¹² Information från 1:e konservator Lars Björdal vid Uppsala Universitetsbibliotek, UUB; email i författarens ägo.

¹³ Information från forskningsbibliotekar Sonny Ankjær Sahl vid Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn, KKB; email i författarens ägo.

¹⁴ Bernt Olsson (1929–2013), professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet och den svenska 1600-talsdiktningens nestor.

välkända diktare som Christoffer Leijoncrona (1662–1710) och Carl Gripenhielm (1654(?)–1694). Detta trots att de visor som Olsson med viss tvekan tillerkänner Julin, har noteringen "A. Julin(?)" i Olssons register 1978.¹⁵ Någon dokumentation av hur Olssons attribuering motiveras finns ej. Det kan noteras att Olssons attribuering av visor till Julin, uttalt, i huvudsak gäller visor som finns i både *N 1125a* och *Thott 8° 601*; sammanlagt sju visor.

En del av de dikter i *N 1125a* som Olsson tillerkänner Julin finns således också i visboken *Thott 8° 601*. Under de tre år som *N 1125a* omfattar skrev Julin ett sjuttio-tal strofiska dikter av vilka merparten är kärleksdikter. Detta inkluderar de visor som finns i *Thott 8° 601* vilka uteslutande är kärleksdikter.¹⁶ Till detta kommer 36 stikiska dikter. De första dikterna i *N 1125a*, tre stikiska och en strofisk dikt, är daterade samma dag i mars år 1694. En av dessa är undertecknad "A.J.", en annan med herdenamnet "Philander". Detta herdenamn använde han ofta i sin diktning. Vid ett senare tillfälle har Julin under den första dikten antecknat: "Dässe rimerader äro de aldra förste, som jag komponerat har". Efter dedikationen i en av de stikiska dikterna står: "Originallet af dänne dikten, sedan dät, effter däs öfwerlewing, åter i min händer kom, skänckte jag dät åt Vulcan."¹⁷ Detta tyder på att *N 1125a* inte är en visbok utan ett häfte, en slags anteckningsbok där Julin har prövat sin text innan han skrev ut dikten på lösa blad, som är den skrift som överlämnas till föremålet för dikten. I detta senare, troligen sällsynta, fall återlämnades arket till diktaren, som brände upp det. I *N 1125a* finns dikten kvar. Det är det lösa arket som skänktes "åt Vulcan". Flera dikter i *N 1125a* har överstrykningar med ändringar av den ursprungliga texten. De två inledningarna till visböcker i *N 1125a* som Julin skrev indikerar också att denna inte är en visbok i dess vanliga betydelse. Visböcker är ofta vackert inbundna skrifter i läderband med avskrifter av vid tiden moderna visor, som fästmansgåva eller för att framföras i sällskapslivet.¹⁸ En sådan är *Thott 8° 601*. Däremot är *N 1125a* snarare en anteckningsbok avsedd för diktaren att prova olika varianter av texterna.¹⁹ Den följande dikten i denna samling är stikisk, med dateringen no-

¹⁵ Bernt Olsson, *Svensk världslig visa 1600–1730. Ett register över visor i visböcker och avskriftsvolymer*, Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv, 6 (Stockholm: Svenskt visarkiv, 1978), s. 25.

¹⁶ En lakun i *N 1125a*, s. 33–48, kan, om sidorna återfinnes, addera ytterligare visor till det ursprungliga häftet.

¹⁷ *N 1125a*, s. 13.

¹⁸ Olsson 1978, s. 11.

¹⁹ Den ena är den inledning som Julin senare använder i visboken *Thott 8° 601*: "Företal uthi en visbok, som jag förärade Mademoiselle Castalinne dygdige, min wackra syster", undertecknad "min wackra systems wördsamme broder AlltJd. Upsala d. 16. junii, 1698" i *N 1125a*, s. 84 och *Thott 8° 601*, s. XV. Den andra inledningen till en visbok i *N 1125a* är "Företal uthi en visbok tillhörig Mad: A.M.L.", s. 214–215, daterad "Jönköping den 15. Decembris 1699". Denna visbok har inte återfunnits.

vember 1696, och undertecknad av "Philander". Det är således ett uppehåll på mer än två år i Julins diktning.

Olsson tillerkänner Julin nio visor i sitt register, samtliga med ett frågetecken. Visboken *N 1125a* placerar Olsson under rubriken "avskriftsvolymer", vilket antyder att han ansett volymen innehålla visor av andra än av Anders Julin själv. Olsson skriver mer generellt att om "visorna inte är kända från något annat håll kan man anta att visbokens ägare själv författat vissa dikter".²⁰ "En del av visorna i A. Julins visbok torde i så fall vara diktade av honom själv."²¹ Vid en genomgång av visorna i de två skrifterna har jag endast funnit en (1) visa som är attribuerad till en annan diktare. Handskriften *N1125a* omfattar 304 sidor. Troligen är samtliga dikter av Anders Julins hand, i synnerhet som han undertecknar ett stort antal av dem med sitt namn eller till exempel "Aldrig Jagde". *N 1125a* innehåller totalt 45 strofiska visor, av vilka sju, som återfinns i båda Julins skrifter, har medtagits i Olssons register attribuerade till Julin. Dessutom har en visa som endast finns i *N 1125a*, och en visa som endast finns i *Thott 8° 601* inkluderats i Olssons register. Det påkostade läderbandet *Thott 8° 601* är en visbok i dess sedvanliga mening, med titeln "Wise-Bok, skrifwen Anno 1698", omfattande 176 sidor. I denna finns förutom de åtta visor som också finns i *N 1125a*, ytterligare 25 visor, som således inte finns i *N 1125a*. I min korpus *Visor och lätt lyrik från stormaktstidens Sverige (VOLL)*, finns även samtliga Julins visor, som jag attribuerar till honom inkluderade. Några ord är helt specifika för Julin i *VOLL* och kan endast noteras för denne, till exempel dygdgudinna, sånggudinna, dygdfullkomne, dygdestierna, dygdeskatt, wallgudar, sorgebölljan, skyehögtrötzand och fromhetzhåning. Ordet klockarkatta som Julin använder tas upp i *SAOB* med betydelsen smidig ödmjukhet, men saknas i övrigt i *VOLL*. Dessa specifika Julin-ord kan leda fram till ytterligare visor av diktaren, framför allt i de arkivsamlingar som rymmer splittrade visböcker eller enstaka blad med visor. Även visor som har undertecknats med Anders Julins initialbokstäver i olika varianter kan ge stöd vid attribueringen av visor om de påträffas i arkiven framöver.

²⁰ Vishäftet *N 1125a* har enligt låntagarförteckningen i häftet utlånats till Universitetsbiblioteket i Lund (LUB) 29 augusti till 28 september 1978 med noteringen "Belfrage för utställn.". Belfrage är den senare förste bibliotekarien vid LUB, Esbjörn Belfrage. I *Bernt Olssons arkiv* i LUB finns dokument rörande "Viskollokviet i Lund 1978", sign. F2, samt "Brevväxling med Dieter Lohmeier angående vissymposiet", sign. F2:1. Vid symposiet i Lund 1978 över "Weltliches und geistliches Lied des Barock in Deutschland und Skandinavien" finns i programmet "Führung durch die Ausstellung von weltlichen und geistlichen Liederbüchern in der Universitätsbibliothek. Docent Esbjörn Belfrage, Lund". I denna utställning förevisades *N 1125a*, men i övrigt finns inga anteckningar om vishäftet i Olssons arkiv. Föredragen vid symposiet är utgivna i Dieter Lohmeier (red.), *Weltliches und Geistliches Lied des Barock: Studien zur Liedkultur in Deutschland und Skandinavien*, Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv, 7 (Stockholm: Svenskt visarkiv, 1979), men nämner inte *N 1125a*.

²¹ Olsson 1978, s. 12.

När det gäller Julins språkbruk slås man vid närläsningen av dikterna i Julins båda handskrifter att Julins stavning av vissa ord avviker från det som är standard enligt min korpus *VOLL*. Jag vill till Julins vokabulär hänföra några, i vissa delar unika, stavningar och ord. Vissa ord stavar Julin med *ä* i stället för *e*. Kvantitativt sett gäller det orden *äj* – *ej*, som Julin är så gott som ensam om att använda i *VOLL*, *dän* – *den*, använder Julin i sin diktning och Skogekär Bergho i *Fyratijo små wjisor* ungefär lika många gånger, och *mäd* – *med*, använder Julin och Samuel Columbus, men Columbus endast hälften så ofta som Julin. Stavningar med *ä* dominerar i den första hälften av Julins *N 1125a*, åren 1694–1699. Därefter blandas stavningen, även inom samma dikt, mellan *ä* och *e*. Under senare hälften av år 1700 har stavningen hos Julin med enbart *e* helt tagit över. Visorna i *Thott 8° 601* överlämnad 16 juni 1698 har utan undantag skrivits med *ä* i dessa ord. De visor som i *N 1125a* så gott som uteslutande skrivits med *ä* i dessa tre ord tar jag med som Julin-autografer. Sammanlagt är det 25 visor av totalt 69 visorna i Julins båda skrifter som jag med detta preliminärt vill attribuera till honom.

Av det femtiotal visor som finns antingen i *N 1125a* eller *Thott 8° 601*, men inte i båda, kan en del på goda grunder tillskrivas Anders Julin. Grundläggande är naturligtvis att visorna finns i åtminstone en av de två samlingarna. Visor som är undertecknade med hans namn, signum "A.J." eller är invävda i ord i visans avslutning, till exempel "AlltJd", tyder ytterligare med stor säkerhet på att de är skrivna av Anders Julin. Dikter undertecknade "Skrifwit på Säby herregård" pekar också på att dikten är skriven av Anders Julin, som var sekreterare hos Nils Posse till Säbyholm.

Anders Julins tillfällesskrifter

I stort sett samtliga 1600-talets visdiktare har lämnat efter sig tillfällesdikter. Dessa dikter har skrivits vid speciella tillfällen såsom bröllop, begravning och andra högtidsdagar till en specifik adressat och tillfälle. De utgör även merparten av samtliga dikter som skrevs under stormaktstiden. De fyra tryckta och bevarade tillfällesdikter skrivna av Julin är från perioden 1699–1701.²² En bröllopsdikt år 1699 finns förutom i tryck även tecknad och nedskrivet i *N 1125a*, kanske som tryckförlaga.²³ Till de tryckta tillfällesdikterna har Julin skrivit ett mycket underdånigt följebrev till brudgummen en vecka före bröllopet, som levererats tillsammans

²² I KB:s samlingar av tillfallestryck finns fyra tillfällesskrifter av Anders Julin: bröllopsdikt till Nicolaus Krook och Anna Bröms 31.1.1699; gratulationsdikt till Andreas Söderman 11.12.1700; begravningsdikt över Johan Niclasson Sperling 29.7.1700; begravningsdikt över Beata Åkesdotter Natt och Dag 30.5.1701.

²³ Tryck i KB, Stockholm, *Verser över enskilda*, # 41133.

med de tryckta bröllopsskrifterna: ”Jag fördristar mig att för ädle ock högacktade herr Advocat Fischalen dätta ringa ock korteligen fattade giffteqwäde mäd wördsam hand frambära, i dänn wisse tillförsickt högacktade hr Advocat Fischalen låter sig min spåde svadas idkand behaga.”²⁴ Det finns ingen antydning om att diktaren förväntar sig något arvode för bröllopsskriften. Detsamma gäller en annan bröllopsskrift 1699: ”Förmodar äj annat än att [?] däm med ynnest mottager.” Även i detta fall skickar Julin följebrevet, tillsammans med de tryckta bröllopsdikterna, en vecka före det stundande bröllopet.²⁵ Det tecknade och skrivna dokumentet finns i *N 1125a*, men något tryck av denna bröllopsskrift finns inte bevarat. Den typ av följebrev som jag funnit hos Julin bör ha medföljt de flesta diktarkollektorers tillfällesdikter, speciellt om den tryckta dikten inte specifikt angav diktarens namn. Utan en igenkännlig avsändare till en dylik ”ansökningshandling” i form av en tillfällesskrift torde adressaten svårigen kunna uppfatta vem som låg bakom den, men denna form av följebrev finns inte tidigare exemplifierad eller kommenterad i litteraturen om tillfällesdikt.

Poetiskt språk och stildrag samt hur författarna följer retorikens begrepp *decorum* eller *aptum*, det passande, med hänsyn till den klassiska retorikens krav på samstämmighet mellan innehåll, stilnivå, språkliga uttryck och adressatens sociala status styr tidens diktning, speciellt i tillfällesdiktningen. Således var en anpassning till ämnet och åhöraren/läsaren grundläggande. Tillfällesdiktningen är knuten till en adressat och till en viss tidpunkt med dess sociala och samhällliga kontext. Lyrikens sociala funktioner för diktaren varierade: det kunde vara ett steg i karriären, som meritering för högre befattningar inom staten eller privat, men även som hyllningar till adel, nyadel och den snabbt framväxande borgerligheten, uppvaktning till en mecenat eller patron, vänner eller för ren pekuniär eller annan materiell behållning. Magnus von Platen har anfört att tillfällesdiktningen ofta synes vara diktning för ekonomiskt utbyte, yrkesmässigt och som försörjningsskälla, ofta vid sidan av andra sysslor. von Platen sammanfattar diskussionen om tillfällesdiktningen funktioner med att personer i skilda ekonomiska utgångslägen har använt sin tillfällesdiktning i olika syfte. Den fattige diktaren för sin försörjning, och diktaren med en säkrare ekonomisk grund som redskap för sitt sociala och yrkesmässiga avancemang: ”vägen till utkomst och vägen till uppkomst”.²⁶

Julins tillfällesdiktning till sin patron Nils Posse tjänade förmodligen syftet att visa vördnadsfull respekt och även för att befästa sin anställning hos Posse, och kanske för socialt avancemang genom sin patron. Julin har skrivit ytterligare

²⁴ *N 1125a*, s. 161: www.konkordans.se/BILD%201%20Foljebrev.jpg.

²⁵ *N 1125a*, s. 166.

²⁶ Magnus von Platen, *Yrkesskalder – fanns dom? – Om tillfällespoeternas försörjningsfråga* (Stockholm: författaren, 1985), passim.

tillfällesskrifter, bland annat en gratulationsdikt till en magisterexamination år 1700.²⁷ Den finns både i tryck och i en handskriven förlaga. Syftet med denna typ av tillfällesskrifter var med säkerhet en uppvaktning till en vän eller troligen en släkting. En begravningskrift år 1700, samt en gravskrift år 1701 till en person i slakten Natt och Dag, en bilddikt i form av ett kors, finns båda som tryck i KB, Stockholm.²⁸ Dessutom finns flera privata, mer personligt utformade hyllningsskrifter till Anders Julins syster som handskrifter.²⁹ Vidare skrev Julin ett "Företal uti en visbok tillhörig Mad: A.M.L. [...] Jönköping den 15. Decembris 1699."³⁰ Själva visboken har inte återfunnits. Inom genren djurgravspoesi har Julin skrivit "Epitaphium [...] öfwer den lilla, lågbenta, rödbruna, whitbringade, gälltskällande [...] Pompomp swantzehwalp [...] den 24 Decembris Anno 1699 [med underskrift] Aldrig Jagde."³¹ Den långa och omständliga dikten uppfyller flera av de funktioner som diskuterats ovan.³²

Anders Julins kärleksvisor och naturdikter

Pastoralen med den otuktade naturen fylls med herdar, herdinnor och herdens får.³³ Språket i dessa visor präglades av *petrarkismens* sökta metaforer, ordlekar, vitsar och paradoxer. De *petrarkistiska* uttryckssätten, den lyriska vokabulären ur Francesco Petrarca (1304–1374) diktning, med motiv som kvinnans skönhet, kärleken som en ljuv plåga och att den älskande som önskar sig döden.³⁴ I Italien anses petrarkismen ha spelat ut sin roll omkring år 1600, men sprids från Italien till Spanien och England. I norra Europa, med början hos Martin Opitz' poetik år 1624 och Paul Flemings (1609–1640) diktning i Tyskland, fick sin blomstringstid under 1600-talet. Till Sverige infördes den först omkring 1650 med Skogekär Bergbo.³⁵

²⁷ Tryck i KB, Stockholm, *Verser öfver enskilda* # 56830.

²⁸ *Ibid.*, # 54598, # 46834.

²⁹ *N 1125a*, s. 293–297.

³⁰ *Ibid.*, s. 214–215.

³¹ *Ibid.*, s. 217–223.

³² Daniel Möller, *Fänad i helgade grifter: Svensk djurgravspoesi 1670–1760*, dissertation, Lunds universitet 2011, s. 249.

³³ Pastor = herde.

³⁴ Francesco Petrarca (1304–1374). Petrarca's sonetter i *Il Canconiere*, riktade till den älskade Laura, blev stilbildande i 1600-talets europeiska kärlekslyrik; *petrarkismen*. På svenska finns Petrarca's lyrik i översättning i *Francesco Petrarca, Kärleksdikter*, i tolkning av Ingvar Björkeson (Stockholm: Natur och kultur, 1989) och i *Petrarca's sonetter till Laura*, i svensk översättning av Theodor Hagberg (Uppsala: Edquist, 1874).

³⁵ Bakom pseudonymen Skogekär Bergbo har ansetts stå Gustaf Rosenhane (1619–1684).

Utgångspunkten för herdediktningen är Vergilius' ekloger, enkannerligen den tionde, och från och med renässansen fick herdefiktionen en central roll i diktningen. I 1300-talets Italien uppträder visor som förenar pastorala och amorösa motiv i Petrarcas diktning. I Tyskland inleds herdediktningen med Martin Opitz' (1597–1639) *Schäfferey von der Nymfen Hercinie* (Heredikt om nymfen Hercinie), 1630. Den pastorala erotiken spelar i en artificiell värld, där herdar och herdinnor ses vilande i skuggan av svalkande träd vid en porlande bäck, eller lättjefullt strövande i betesmarker lyssnande på spel och sång; det klassiska *locus amoenus*. En rad svenska poeter, bröderna Johannes och Samuel Columbus, Urban Hiärne, Petrus Lagerlöf, Andreas Wolimhaus och många fler utnyttjar herdefiktionen. Kurt Johannesson fastslår att den pastorala diktningen under 1600-talet huvudsakligen är kärlekslyrik. Han menar att "den litterära tradition som behärskade tidens erotiska lyrik [var] petrarkismen". Naturen gav tröst åt herden, "men därutöver intresserar inte naturen", den erbjöd endast en "oföränderlig, stiliserad scen" enligt Johannesson.³⁶ Jag vill i denna uppsats istället visa att naturen uppträder och spelar en viktig roll hos några av stormaktstidens diktare. Jag visar det först när det gäller Anders Julin och sedan några andra samtida diktare.

De många kärleksdikterna hos Julin är pastoraler befolkade av herdinnor och herdar. Naturen har en mycket framträdande plats i hans visor. Orden herdinna, herde, kärlek, hjärta, solen men också de negativa träl och ängslan och rim på slav och grav förekommer frekvent hos Julin och hans diktarkollegor. Julin skriver ett stort antal naturlyriska visor och tar i dessa visor naturen till hjälp för att understryka vikten av herdens/diktjagets kärleksförklaring, till exempel i "Så far nu wäl du liufste ort för alla". Denna är en av de mest fullödiga kärleks- och naturskildringarna i 1600-talets svenska herdediktning. Herden måste av "ödets tvång" fly herdinnan och i en klagosång uttrycker han sin sorg. Han ber om förståelse från berg, skogar och dalar att han måste ge sig av. Skogarna får anta hyperboliska former som "skychögtrotzand" i vilket "skychög" är ett vanligt adjektiv som här får ett ytterligare kraftigt överdimensionerande tillägg. Denna typ av hyperboler finns i 1600-talsdiktningen hos till exempel Holmström, där diktjagets tårar översvämmar floder och sjöar av den förlorade kärlekens påverkan. En vanlig hyperbol är att kvinnans ögon överglänser solen. Holmström har uttrycket att man av den tilltalade blir "tåf (utav) dina ögon bränder" och att hos hennes ögon "finns mehra krafft/ än sielfwa solen som för dem måst' gifwa tafft' (ge upp, kapitulera)".

Återvänder vi till Julin så ber diktjaget även de vilda djuren om förståelse, men ser sig som förlorare i striden: "jag måst härfrå".

³⁶ Kurt Johannesson, *Herde och lantman*, Opubl. lic.avhandling, Uppsala universitet 1962, s. 92. Kurt Johannesson (1935–2020) professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

2.

J höga berg, J skyehögtrotzand skogar,
J dalar skiön från ehr jag mig förfogar,
 J hiorttar rask, J hinder som där gå,
J *Jofurs* träd, som zira dessa lunder,
J lilljor, som frögdat mig mång stunder,
 jag måst härfrå.

Diktens anaforer i form av fem versrader med det inledande tilltalet ”J” (ni) har förutom att pryda talet, *ornatus*, även till uppgift att ge dikten skärpa och en allvarlig, högtidlig ton och ge en storslagen effekt. *Jofur*, åsk- och himmelsguden, den nordiska formen av den romerske guden *Jupiter*, får i nästa strof hjälp av *Zephyr*, västanvinden, och *Æol*, vindarnas härskare, för att sprida herdinnans namn ”på edra grenar/ på edre blad, träd, i jord, bland stenar”. Hopningen avser att betona och befästa sanningshalten i uttalandet inför den älskade herdinnan.

3.

När *Zephyrs* wind på edra blader susar,
och *Æols* mackt på edra grenar rusar,
 Lät luften all af *Echo* warda full
uthaf dhet namn, som finns på edra grenar,
på edre blad, träd, i jord, bland stenar,
 mehr wärdt än gull.

Herden tar även hjälp av ”fåglar små”, och främst näktergalen, som är kärleksdik-
tens fågel *par préférence*.

5.

Lät då min ord för hennes öron klinga,
J fåglar små, som up i luften swinga,
 Skön nechtergal lät höras då din sång,
stäm liufligt in allt hwad i lunden finnes,
Lät *Hemelon* då föra sig till minnes,
 sin herdes twång.³⁷

För en visa har Julin noterat datum för dess tillkomst: ”Dänne wisa gjorde jag midsommersnatten, Anno 1698.” I denna radar han upp en mängd naturbegrepp och vänder sig både till vilda och domesticerade djur: ”All creatur/ i skog ock bur”. Hela jorden uttrycker sin glädje över sommarens ankomst: ”då fågnar sig här jorden”.

³⁷ N 1125a, s. 259–261, Thott 8° 601, s. 32.

2.

När du till oss hit träder an
ock till vårt kalla nordnen,
ifrån de warma söderland;
då fågnar sig här jorden.
Hwar stjälek ock gren, ja bärg ock sten,
sin fågnad ter.
Allt lifligt ler.
All frögd är börjad worden.

3.

De wille djur i marcken gå,
mäd lust ock glädie springa;
I lufften skjär de fåglar små
sig glädjefulle swinga:
I lund ock dal, mång näcktergal,
på qwist ock gren mång fågel klen
sin röst nu låter klinga.

Diktjagets exklamation "O sommartid, som världen wid/ mäd lust ock frögd gjør wäl förnögd,/ dig prisa skall min tunga", följs av att en eftertanke smyger sig på. Även om diktjaget njuter av naturen, "fager lund", så finns det en oro: "dock sig min ängslan röjer".

6.

Ack, at min *Nympha* wor så blid,
som *Echo* ljufligt talar
mäd mig i dänne sommartid,
i dässe gröne dalar,
så skulle jag min suck ock klag,
som gjør mig matt, förgjäten platt.
dock hon mig äj hugswalar.

Herdens standardvokabulär, med suckar och klagan över herdinnans avvisande borde enligt diktjaget glömmas bort i sommartiden, men hon ger honom ingen tröst. Hela naturen får sin vederkvickelse, alla utom diktjaget, trots att han vill skänka den älskade sitt hjärta, men uttalar att "I håppet måste jag snafwa".

8.

Jag will mitt ♥^{ta}³⁸ skjäncka dig;
män du will dat äj hafwa:

³⁸ I många visor skriver Julin inte ut ordet "hjärta" utan tecknar ett hjärta i rött bläck.

Din hårdhet will mig ynckelig
i jorden nedergrafwa
Jag ällskar dig, du hatar mig;
du säger näj, du ällskar äj.
I håppet måst jag snafwa.

Till slut ber diktjaget att hela naturen, ”om J dätt wåga tören”, skall vidarebefordra hans klagan, suck och ängslan om att hans sommarnatt varit mörk och att Cupido sargat honom svårt.

11.
J fåglar, som hunden grön
min klagan all påhören,
jag ber, at J för *Nymphen* skjön
min suck ock ängslan fören;
Mitt ♥te twång, min klagesång
inför min dam J fören fram
om J dätt wåga tören.

[...]

13.
Up hjortar, J, som liggen här,
J hinder, som här hwilen,
J djur, som dänne dalen bär,
in för min *Nympha* ilen,
ock säjen, att min sommarnatt
hel mörcker war: *Cupido* har
mig sargat hårdt mäd pilen³⁹

Kvinnan beskrivs oftast i kärleksdiktningen som en fulländad ljuvlighet till det yttre. Mer sällan framställs de inre egenskaperna, utom med det vaga ”dygd”. Herden är en tillbedjande slav vars liv, oftast endast kan avslutas med en snar död.

4.
Liksåsom sommerblixten strålar,
enär som månen med sitt skeen,
mång pärlor uppå gräset målar,
så är din ögon utan meen;
mot dine kinnars miölck och blod
ej hålles *purpur* lika god.

³⁹ N 1125a, s. 89–94.

5.
Ty dine kinner rosenröda,
 så ock din honings söte mun,
de hafwa mången bracht till döda,
[...]

6.
Dine alabaster läppar plira,
 hel med *rubiner* öfwersått,
liksom *coraller* röd dig zira,
 du äst den högsta skönhetz skatt
ja, munnen din är säkert giord
att gifwa liufwa kärleks ord.⁴⁰

Visan "Jag älskar ällskanswärdt så länge jag är rörlig" innefattar en hyperbol rörande dygdens styrka och det Julin-specifika ordet "dygdgudinna".

Här ähr en herdarinn, som af en gudafägring
 har wunnit sitt beröm, ock skattas gudalik,
 af dygdens tusendtal en dygdgudinna rik.⁴¹

Ytterligare prov på Julins kärlek- och naturdikter är visan "Aldraskjönste ros och lilja". Dikjaget beklagar sig inför djuren, fåglarna och fiskarna "öfwer mine grymma dagar" och den älskades hårdhet.

5.
Djuren uthi marcken wida,
 fåglar med himlen blå,
fiskar uti hafwet sida
 höra mäd stor ynckan på,
hur jag enslig mig beklagar
öfwer mine grymme dagar,
 och din hårdhet utan tal,
 som mig bringar ♥tans qwal.
[...]

7.
När jag på min luta rörer
 i min dunckla sorgedal,
Echo för min öron förer
 alt mitt inre hjärteqwal.
Låter jag min luta hwila,

⁴⁰ Ibid., s. 302–304.

⁴¹ Ibid., s. 102–103.

si då månd ock ängslan ila
inuti min ♥tans bårg,
och mig gör en större sårg.

8.

Kunde nächtergalen sjunga
mäd en himla ljufelig röst

[...]

Luteklang och fåglästämma
äj förmår min ängslan hämma.⁴²

Luteklang och fåglästämma, det vill säga herdens luta och näktergalens stämma, kan trots allt inte tona ned diktjagets oro och ängslan. I visan "Stäm sorgse in du sånggudinna" ber diktjaget sånggudinnan att när "sommaren skyndar sig till södre pol" och "vår Norden saknar [...] sin liufwe sol", att sjunga en sorgesång.

2.

O näcktergal nu rör din tunga
min luta skall äj häller finnas sen,
at gifwa ljud utaf sin strängar klen;
De ljufste *nymph*er sorgse sjunga
ock bjuda oss så saktlig stämman in,
mäd sådan sång som qwäljer mod ock sinn
De höge bärg sin' hufwud luta⁴³

Diktjaget vänder sig till näktergalen, "rör din tunga", till sin luta, "gifwa ljud utaf sin strängar klen", och till nympherna att "sorgse sjunga" med sång som "qwäljer mod ock sinn" så att, med besjälningen, "de höge berg sin' hufwud luta" (i sorg eller glädje?). I strof fem uppmanas nymferna att "mäd frögdeklång på edra lutor slå", och "wallguder all ett gladlynt löje/ nu wisen fram ock med wallhornen klen/upblåsen högt, lät frögde äj lida men".

I "Morgonrådnad du som lyser" hyllar diktjaget morgonrådnadens lyskraft med "liufste solen i din barm". Förutom näktergalen och sånggudinnor ber diktjaget även i denna visa att "wallguder", gudar som spelar på wallhorn/valthorn, att förena sig i att ära solen.

1.

Morgonrådnad du som lyser
ock städz hyser
ljufste solen i din barm;

⁴² Ibid., s. 94–96.

⁴³ Ibid., s. 23–27.

Skynda dig, lät solsens strimma
fägre glimma,
ock snart dagen gjöre warm.

[...]

4.

J som uthi floden simmen,
ljuflikt stimmen,
Tritons snälle, qwicke djur:
jorden, hafwett, lufften skära
skola ähra
solen, hwar mäd sin natur.

[...]

6.

Hörer till J sånggudinner,
er infinner,
med ehr ljufste stämmor mång,
J wallguder uthur skogen,
hit ehr fogen,
gjören glädien, glädjen lång.⁴⁴

Då solen prisas kan det ofta ses som en hyllning till Gud. Julin skrev aldrig några andliga visor, och solen får hos honom tolkas i form av den varma, livgivande solen.

Visor till herdinnan Elisandra av Petrus Lagerlöf och Anders Julin

Petrus Lagerlöfs (1648–1699) välkända Elisandravisa, ”Ifrån den dag jag Elisandra den första gång med mina ögon såg”, var en av de mest populära kärleksvisorna under 1600-talet. Diktjaget söker med naturens hjälp beveka sin Elisandra. Visan har en pastoral grund: ”I höga berg och gröna lunder/ I diupe dahlar i skogen all/ [...] I Thyrsis boskap, både stoor och små”, och i flera passager beskrivs petrarkismens kärlekslåga: ”på des altar hefftigt brinna/ min kerlekez låga”. Åtta strofer med tolvradiga verser fylls av klagan, jämmer, plåga och trældom. Diktjaget ser bara ett slut med att den älskade medh ”gunstig hand” tar diktjaget till sig. Alternativet är att hans liv måste avslutas.

9.

I höga berg och gröna lunder,
I diupe dahlar i skogen all,
I snälle foglar uthi lufften kall,

⁴⁴ Ibid., s. 9–12.

I hafwens och des gudar,
I Thyrsis [Tritons] boskap både stoor och små,
som uthi dhe grundlöse diupen gåå,
Ach kunnen I så mycket werka,
att Elisandra måtte merka,
det hierteqwahl
iag uthan tahl
för henne stadigt lijder,
och ödet mitt förbijder.⁴⁵

Lagerlöfs Elisandra-visa finns nedtecknad i många visböcker. Bernt Olsson har funnit den i tio olika handskrifter.⁴⁶ Lagerlöf har skrivit ytterligare en visa till Elisandra: "Alldraskönste Elisandra". Bernt Olsson menar att attributionen av denna visa till Lagerlöf är "högst osäker".⁴⁷ Den om än svaga attributionen bygger sannolikt på det enkla faktum att visan innehåller kvinnonamnet Elisandra, som är starkt knutet till Lagerlöfs namn. Olsson blandar också ihop denna eventuella Lagerlöf-visa med Anders Julins "Allerskönsta Elisandra" i Julins anteckningsbok *N 1125a*. Orsaken till sammanblandningen är sannolikt att Olsson för sitt register i huvudsak har utgått från förstaradstexterna. Förutom förstaraden och att båda är kärleksvisor har Lagerlöfs respektive Julins "Alldraskönste/Allerskönsta Elisandra"-visor ingenting gemensamt. Julin använder en allitteration för att förstärka diktjagets kärleksstatus: band – bojor – bunnit.

1.
Allerskönsta *Elisandra*,
dygdgudinna, *nymphers* prål,
du äst den för alla andra,
som mig med din skönhets strål,
uthi band och bojor bunnit,
och mitt trogna hjärtta wunnit;
Sij, jag ällskar dig fast mehr,
än allt hwad som solen ser.⁴⁸

Hyperboler som "jag ällskar dig fast mehr,/ än allt hwad som solen ser" går så långt att överdriften är uppenbar för läsaren/lyssnaren. Detsamma gäller, till exempel, hyperbolen i visan "Statt up du morgonrodnad klara": "ju mehr mitt hjärtta tändes af den brand,/ som ingen flod i werlden dämpa kan".⁴⁹ Dessa båda

⁴⁵ UUB, Palmskiöld 389.

⁴⁶ Olsson 1978, s. 76.

⁴⁷ Ibid., s. 45.

⁴⁸ *N 1125a*, s. 236–237

⁴⁹ Ibid., s. 238–245.

exempel kräver ingen avancerad tolkningsförmåga. Många gånger är det solen som är värdemätare, och det (nästan alltid) ouppnåeliga. En vanlig hyperbol är att kvinnans ögon överglänsar solen, men i visan ”Skjönste Lysette, en önskelig stund”, stannar det vid att solen ”i häpenhet gå” – en skämtsam hyperbol.

[...] se, er änglabild stjärnelikt strålar,
så at ock solen förtryter därpå:
Solen, som jorden så färgrikt bemålar,
måst’ för er fägring i häpenhet gå.⁵⁰

Julin uppvaktar i flera visor herdinnan Elisandra; i fler visor än Petrus Lagerlöf. I Anders Julins visa ”Tee dig äj så wred, min Elisandra” tänker diktjaget inte på döden, som är vanligt i kärleksdikterna, utan tänker att ”Jag far/ wäl dit där som jag har/ en wän/ som än/ låter mig sin trogna kärlek winna”. Detta ovanliga slut på en herdevisa, att lämna den älskade herdinnan för en annan kvinna/ herdinna, har mycket få nedslag i hela stormaktstidens visdiktning i *VOLL*.

1.
Tee dig äj så wred, min *Elisandra*,
mot dän, som dig håller kiär;
Si! jag skall ju snart ifrån dig wandra,
[...]
3.
[...]
Jag far
wäl dit där som jag har
en wän
som än
låter mig sin trogna kärlek winna,
medan du din hyllest spar.⁵¹

I en annan visa av Julin ställd till Elisandra, ”Statt up du morgonrodnad klara”, tar diktaren ännu en gång hela naturen till hjälp för att beklaga sin sorg.

2.
J hiorttar, hinder, rådiur snälla,
J fiskar som på hafsen grundar gå,
J luftens fåglar både stor’ ock små,
lät nu min klagan för ehr gälla

⁵⁰ Ibid., s. 75–80.

⁵¹ Ibid., s. 177–178.

Du fagra lund med dina lilljor skiön,
Du sida [låglänt] dal med dine örtter grön;
J brantta berg, som himlen hota
J höga trån, som eder rota
i jorden ner
J andre fler,
som lif och kändslo tiga,
mig hiellpen att beklaga.⁵²

Med anaforen ”J” (Ni) påkallar diktjaget i en annan visa ännu en gång djur och natur i en katalogartad uppräknings.

3.
J djur i skogar all,
hjortar och hinder’ kjäck,
J hjordar, som där wall
gånger i bet.
J djur i hafsens swall,
fiskar i flod ock bäck,
hör på mit sorgeskall;
ty jag dät wet,
att J mädlidande hafwa lär,
mäd en bedröfwader herde i nord,
som af sin *nympha* sin *Daphne* kär
ängsliger, enslig, olycklig är gjord.⁵³

Anafor använder Julin flitigt när han låter diktjaget vända sig till djur och natur. Naturen tilldelas mänskliga egenskaper, naturbesjälning. Han vill att naturen skall höra och ha medlidande: ”hör på mitt sorgeskall” och att ”J mädlidande hafwa”. För att slå fast sin bedrövelse visar han med en hopning och med inrim hur illa det är ställt med honom: ”ängsliger, enslig, olycklig”.

3.
[...]
Ifrån min sköna *Elisandra*,
som med sin dygd och stora skiönhetz pracht,
mitt hiärta har i liufwa bojor bracht.

⁵² Ibid., s. 238–245.

⁵³ Ibid., s. 139–141.

Frasen "liuffwa bojor bracht" innehåller både en oxymoron, en paradox "liufwa bojor" och en allitteration "bojor bracht", men i övrigt utnyttjar Julin sällan retorikens stilfigurer. Diktjaget manar fram bilden av att han "inhyses i min mörcka graf" tillsammans med sin "trötte wandringzstaf". Diktjaget verkar slutligen tala ur gravens djup och förmanar Elisandra:

11.
[...]
gack till min grifft
och läs den skriff:
Härunder är begrafwen
dän fordom trogna schlafwen.⁵⁴

Memento mori-formeln, "kom ihåg att du är dödlig", är ett vanligt uttryck i begravningsskrifter, till exempel hos Olof Wexionius och Johan Runius. Julin utnyttjar den i denna klagodikt: "gack till min grifft/ och läs den skriff".⁵⁵

Kärleks- och naturdikter hos Julins samtida diktarkollegor

De drag i Julins diktning som observerats, främst kombinationen av kärleks- och naturdiktning, finns också hos en rad andra poeter, exempelvis Samuel Columbus, Urban Hiärne, Petrus Lagerlöf, Andreas Wolimhaus och många fler, vilka också utnyttjar herdefiktionen. Lars Wivallius (1605–1669) har pastorala inslag i många visor, till exempel i "Jagh hörde fogell nechtergal".

Iagh satte migh nidh på een grön angh,
vnder een lindh gjorde iag min sängh.
Strax iag i een diup sömpn mondhe falla.
widh den brun och wattukiälla⁵⁶

Det grundläggande särdraget i Wivallius' diktning är hans kärlek till naturen. Detta använder han för att betona sin över allt annat dominerande längtan efter frihet ur de fångelser som han var tvungen att tillbringa en stor del av sin tid i. Däremot finns det sällan förbindelser mellan kärlek och natur hos honom. Däremot har Skogekär Bergbo, liksom många andra av tidens diktare, använt kopplingen mellan kärlek och natur:

⁵⁴ Ibid., s. 238–245.

⁵⁵ Carl Fehrman, *Diktaren och döden: dödsbild och förgängselstanke i litteraturen från antiken till 1700-talet* (Stockholm: Bonnier, 1952), s. 267ff.

⁵⁶ Henrik Schück, *Lars Wivallius: hans lif och dikter. II.* (Upsala: Berling, 1895), s. 80.

Här har iagh medh suckar många
under træn i skogen swal
uthi denna gröna dal
klagat at iagh såm en fånge
så långt ifrån hænne war,
ingen gaff migh något swar.⁵⁷

Många diktare under stormaktstiden har skrivit visor i vilka naturen och kärlekens plågor ställs mot varandra. En av dessa är Johan Paulinus Lillienstedt (1655–1732) som skrivit kärleksvisan ”Klagan öfwer Iris afresa”, som fick stor spridning och skrevs av i många visböcker. Diktjagets själ pinas av tårar, sorg och jämmer. I den tredje strofen återopas naturen, som har lyckan att se den älskade och blommorna som kan se kvinnans mest omtalade yttre attribut, hennes ögon. Till och med den gröna marken som trampas av hennes ”täcka fot” kan känna sig lycklig. Diktjaget önskar att hans ånger och kval, som inte har någon bot, framföres till Iris av hela naturen. Diktjaget ber de skuggrika lundarna att tolka hans kval.

3.
J höga trään, J skuggerijka lunder,
som haa den lust see Jris daglig;
J blomster, J som skåden alla stunder
dhe ögonspaar, som haa betagit migh;
Du gröna marck, som lyckelig dig kan nempna,
att trampat blij af hennes täcka foot,
tahl' om den ångst, der hon mig i mond' lembna,
säg om det qwahl, som eij weet någon boot.⁵⁸

Christoffer Leijoncrona (1662–1710) tar i visan ”Fast jag hit och dijt spasserar” berg, dalar, lundar, sjöar och strömmar till vittne på sitt elände. Hans hjärta har ingen ro. I tre strofer med önskan om att naturen skall lyssna på hans klagosång frågar han till slut om naturen ”nånsin sedt/ någon, som så eländig/ för ehr beklagat sig”.

3.
O i bärg och diupe dalar,
huru mången, mången gång
ha i hördt min bittra klagan,
när mig tiden blef för lång?

⁵⁷ Skogekär Bergbo, *Fyratijo små wijsor, til swänkska språketz öfningh för 30. åhr sådan skrifwin* (Stockholm, 1682), visa nr 15.

⁵⁸ UUB, Palmkiöld 395, s. 99f.

Lunden jag til witne tar
som wet, hwad jag lidit har.

4.

O, i siöar, stride strömmar,
som ofta min bitterhet
uti edert afgrund giömmen,
sägen, om I nånsin sedt
någon, som så eländig
för ehr har beklagat sig.⁵⁹

En visa av Urban Hiärne (1641–1724), inleds med att naturen tilltalas: ”Åkrar, engiar, dalar, lundar, skog och berg”. Naturen är hård, kall, frusen, med allitterationen, ligger ”i diupan dwala” och ”all fågring är ödelagt”.

1.

Åkrar, engiar, dalar, lundar
skog och berg uthöfwer alt
stå befrusna desse stunde{r},
Jorden är fast hård och kall.
Siöön betäckt med ijsen haala,
allting ligger i diupan dwala,
uthaf Æols strängheetz macht
är all fågring ödelagt.

Första strofen utmålar ett genomfruset, iskallt landskap, med pleonasmen ”fast, hård och kall”. Detta ställs i andra strofen antitetiskt mot älskarens hjärta som ”bljir i köllden mehr uptändt”, en oxymoron, Forsters ”icy fire”,⁶⁰ och ”dagelig så swedt och bränt”, en förstärkande pleonasm, i andra strofen. Även närstående allitterationer, som här i versrad sju, används ofta, framför allt för att ge en text ett trovärdigt, sanningsenligt intryck.

2.

Men mitt hårt betwungna hierta
bljir i köllden mehr uptändt
och af hefftig kerleekz smärta
dagelig så swedt och bränt,
att jag kan altz intet finna
hwarmed jag doch kunde hinna
släckia slijk odräg'lig brand
som förtaar mig siäl och and.

⁵⁹ Stifts- och landsbiblioteket, Linköping, W 45, s. 121.

⁶⁰ Leonard Forster, *The icy fire. Five studies in European petrarchism* (London: Cambridge university, 1969), passim.

Iskylan i första strofen ställs således i den andra strofen antitetiskt mot diktjagets hjärta som värms av kolden. Den första strofens frusna landskap kan därmed ges en tolkning som den älskades kyla "i diupan dwala", och den kylslagna naturen som en metaforisk gestaltning av den kalla, avståndstagande kvinnan. Diktjagets eld som "förtaar mig siäl och and" är ytterligare en pleonasm. Dessa tautologier har som avsikt att förstärka uttrycken och intensifierar känsloläget och fungerar därmed som amplifikationer. Strof 3 knyter an till de många kärleksdikter som endast ser *en* lösning på den plåga som älskaren upplever: "Troor jag att den bleka dödh/ gör först ända på min nödh". Upprepningar "fort och fort", "mehr och mehr" understrykar vikten av att få ett snabbt avslut på nöden.

3.
Skal nu sådant aldrig ändas,
skal slijk låga fort och fort
daglig mehr och mehr uptändas
uthaf dhem som hade bordt
sådant qwahl med rätta lindra
eller och alldeles hindra?
Troor jag att den bleka dödh
gör först ända på min nödh.

8.
Uthi samma sinn besöker
jag dig närbelägne lund,
beder dig att tu beweker
hennes sinne till misskund.
Wädret kall och luften swala
hielper henne öfwertala,
höga himmel hielp der till
att hon blijr mig söt och mild.⁶¹

Naturen alluderar Härne på i nästan alla sina visor. I "Åkrar, engiar, dalar, lundar" anspelar han redan i titeln på naturens kraft, och återkommer i diktens sista strof till naturen: lunden, vädret och luften. Visan är en cirkelkomposition då han ber om hjälp av "höga himmel", som kan tolkas som ödet, men även som en hänvändelse till Gud, för att övertyga den älskade att bli "söt och mild".

⁶¹ UUB, Palmskiöld 395, s. 59.

Några reflexioner för framtida forskning

Lars Wivallius inledde stormaktstidens naturdiktning, och man kan tentativt se Anders Julin som den diktare som fullbordar naturdiktningen under stormaktstiden. Han gör det med en intresseväckande sammanvävning av natur- och kärleksdiktning. Julin är naturligtvis inte ensam om denna typ av visor, vilket framgått av ovanstående exempel från Julins diktarkollegor. Anders Julin är en av stormaktstidens mest betydelsefulla kärleksdiktare, och enligt Bernt Olssons bedömning är han även en diktare vars naturdiktning står på en hög nivå.

Anders Julins diktargärning, så långt vi nu känner den, sträcker sig från våren 1694, då han skriver tre stikiska hyllningsdikter och en strofisk dikt på samma dag. Därefter är det ett uppehåll i Julins skrivande i *N 1125a* till november 1696, alltså mer än två år. Varför? En fråga, som kräver ytterligare noggrann närläsning, är vilka visor i *N 1125a* och *Thott 8° 601* som skall inkluderas i en Julin-korpus. Jag har preliminärt angivit att visor som av inre språkliga skäl, till exempel stavning med "ä" i stället för "e" i specifika ord i en lång rad visor, *eventuellt* kan kvalificera som skäl att attribuera visorna till Julin. De visor som i *N 1125a* så gott som uteslutande har skrivits med *ä* menar jag bör tas upp som Julin-autografer. Sammanlagt är det 25 visor, av de totalt 69 visorna i Julins båda skrifter, som jag på detta sätt preliminärt vill attribuera till honom. Dessa stavningsvarianter har noterats här, men kommer att följas upp i detalj i det forskningsprojekt som jag presenterade inledningsvis. Även ord som är speciella för Julin jämfört med andra diktare under 1600-talet kan spåras i min konkordans över hans dikter. Alla individuella ord i Julins diktning presenteras där; både antal förekomster och respektive ords kontext.⁶²

Den nu kända information om Anders Julin slutar år 1700/1701, då han var i 25-årsåldern eller 1702/1703 då han skriver sin namnteckning i två böcker som han inköpt. Julin har skrivit, så långt vi nu känner till, ett sjuttioal visor. Jag har analyserat retoriska och språkliga kontexter i hans sånglyrik, samt hans sätt att variera uttryck om kärlek och natur med användning av petrakistiska uttryck i den pastorala poesin. En slutsats av denna studie är, menar jag, att Anders Julin intar en viktig plats bland 1600- och det begynnande 1700-talens svenska poeter. Den magra informationen om Anders Julins liv och diktning som kunnat presenteras här avser jag att försöka utvidga i en kommande studie. Ett spår som skall följas upp är huruvida Julin fortsatte som sekreterare hos Nils Posse efter 1701. Spåren

⁶² Se "Konkordans över Anders Julins diktning": konkordans.se/anders%20julin%20konkordans%20ii.txt.WebConcordance/framconc.htm. Jämförelser med andra av stormaktstidens diktare kan göras genom de konkordanser jag presenterar på: konkordans.se/visdiktare_i_stormaktstidens_sve.htm

av Anders Julin diktning slutar under senare delen av 1600-talet i *N 1125a* och för de tryckta tillfällesdikterna år 1701. Eventuellt ny biografisk information kan leda till att även nytt diktmaterial kan återfinnas. Biografisk information om Julin efter 1702 kan eftersökas i mantalslängder, husförhörslängder och i annan kyrkobokföring. Julins patron Nils Posses placering i Kurland efter 1701, och att Julin eventuellt följde sin patron kan kanske framgå av de militära arkiven. Ur Nils Posses omfattande samlingar i Riksarkivet kan med säkerhet mer information utvinnas. Att finna mer av Julins diktning i arkiven är en tidsödande och i stort sett ogörlig uppgift.

Arkivkällor

Kungliga Biblioteket, Stockholm (KB):

Tillfällestryck

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn (KKB):

Thott 8° 601

Lunds Universitetsbibliotek (LUB):

Bernt Olssons arkiv

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB):

Nordin 1125a

Palmkiöld 389, 395

Stifts- och landsbiblioteket, Linköping:

W45

Stockholms stadsarkiv, Rådhusrätten, 1:a avdelningen:

Bouppteckning 26 juli 1678, Bouppteckning 450-1010, 1678, F1A:25